

Отже автори всіх Гетьманських статей не робили якихось концептуальних відкриттів, не створювали нових державних моделей, а досить творчо підійшли до досвіду своїх батьків та дідів і виклали на папері те, що склалось на практиці і пройшло багатолітнє опробування.

Тож в загальному можна зробити висновок що гетьманські договірні статті - конституції, які уклалися кожного разу при виборі нового гетьмана між ним і московським урядом, визначали характер державності України й форми відносин з Москвою. В основі всіх цих договорів лежали так звані "Статті Богдана Хмельницького", але в кожний новий договір уносилися деякі зміни, майже всі в напрямі обмеження української автономії і влади гетьмана. В тій же час, спираючись на факти можна сміливо сказати, що Гетьманські статті – це дійсно конституційні акти, котрі в свій час юридично підтвердили існування повноправної держави – Україна. Вплив цих статей і був помітний і в наступній історії конституційних процесів на початку ХХ ст. та в Новітній українській Державі, в Міжнародних її договорах з іншими країнами.

а. Список використаних джерел

1. Енциклопедичний довідник за ред. А.В. Кудрицького.- К.: УЕ, 1992
2. Історія держави і права України, ч. I. К., 1996.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького ; [редкол.: Римаренко Ю.І. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.
4. Маркевич Н. История Малороссии, т. 3. М., 1842.
5. Смолій В. А., Степанков В. С. Укр. держ. ідея XVII—XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації. К. – 1997.
6. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII—XVIII віках. УЇЖ, 1993, № 4-12; 1994, № 1-4, 6; 1995, № 2, 6.

*Ігнатова Людмила Русланівна, канд. історичних наук, доцент,
НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ТА ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Сучасна Україна знову постала перед масштабними реформами у всіх галузях економіки, у тому числі й в аграрному секторі. Тому останнім часом спостерігається інтерес серед науковців щодо історичної спадщини. У сільському господарстві у пошуках ефективної моделі реформи проводилися досить часто. Але українські землі, які у ХІХ-ХХ ст. знаходилися у складі інших держав, не мали можливості розкрити свій економічний потенціал. Так, більшість українських земель, які входили до складу Російської імперії, реформувалися царським урядом без врахування економічних, сільськогосподарських та культурних особливостей. Однією із спроб здійснити аграрні реформи у сільському господарстві пов'язана з ім'ям П.А.Столипіна.

Відміна кріпацтва 1861 року не вирішила основної проблеми тогочасного українського селянства – малоземелля. За даними М.А.Рубача, при проведенні реформи поміщики відрізали у селян України близько третини найкращої землі.: до 1862 р. у дворянства 9 губерній України опинилося біля 19 млн. десятин землі. У 1877 році у 1937 тисяч селянських дворів було тільки 18,7 млн. десятин надільної землі, а 19 млн. десятин дворянської землі були головною соціально-економічною базою всевладдя дворян-поміщиків [1, с.8].

Це призвело до того, що на початку ХХ ст. в Україні знову гостро постало питання малоземелля селянства. На Правобережній Україні рівень аграрного перенаселення був значно вищим, ніж на Лівобережжі. Так, за свідченням сучасників у Полтавській губернії більше півмільйона сільського населення не мало не тільки орної, а навіть і присадибної землі [2, 1907. – 1 березня]. У газеті «Рада» подаються відомості про землеволодіння у Полтавській губернії: 35,54% належить козакам, селянам – 28,56%, а дворянам – 27%. «Коли брати під увагу ту групу, що сама безпосередньо обробляє землю, - до неї належать з рідкими виїмками козаки, селяни, солдати, військові поселенці й колоністи, себто сільські стани, то виявляється, що до цих належить 2715394 дес., або 64,1% усіх земель [2, 1907. – 3 лютого].

Посилаючись на відомості «Земского ежегодника» автор статті у газеті «Рада» зазначає, що за 40 років після відміни кріпацтва дворянство з головного землевласника зробилося третє рядним, а його землі перейшли до інших станів. «Найбільше здобули землі козаки. Селяни ... здобули трохи менше від козаків. Особливо скоро збільшилися володіння землею в купців та міщан: земельна власність купців за 40 років збільшилася у 5 разів, у міщан – утворює. Тільки духовенство здобуло від дворян як найменше землі [2, 1907. – 18 січня].

Саме таким було становище у землеволодінні у Чернігівській губернії, де у складі населення переважали козаки, які належали до вільних сільських станів та державні селяни. Із загальної кількості ревізійних душ 203961 припадало на козаків, 102922 на колишніх державних селян і лише 259975 належало до колишніх поміщицьких [3, с.77].

Істотні відмінності у забезпеченості землею існували навіть у окремих губерніях між повітами: жителі м.Великий-Крупель Переяславського повіту Полтавської губернії, переважно козаки, володіли площами від 50 до 100 десятин, у селян було дещо менше, заможні селяни мали 20-25 десятин. Загальна ж кількість безземельних селян не перевищувала 2-3% всього населення. Поряд з тим, у с.Ляменці Золотоношського повіту Полтавської губернії на сім'ю, яка частіше за все складалася з 10-12 душ, приходилося 6 чи 7 десятин [4, 1906. - 20 августа].

Отже, на початку ХХ ст. аграрна проблема в Україні російським урядом вирішена не була. Великими землевласниками і надалі залишалися поміщики, а потреба селян у землі стала нагальною, оскільки за роки після реформи 1861 року сільське населення зросло більше ніж у два рази, а кількість селянської землі залишалася майже незмінною. Уряду необхідно було знайти вихід,

оскільки революційна ситуація не залишала сподівань на мирне вирішення цього питання.

Формальним початком реформи вважається підписання російським царем Указу від 9 листопада 1906 року. Згідно з цим документом кожен селянин мав право виділити свою надільну землю з общини, закріпивши її у приватну власність. Виділена земля ставала приватною власністю домогосподаря, який міг розпоряджатися нею на власний розсуд.

Указ від 9 листопада 1906 року мав для більшості губерній України формальний характер, він оформлював юридично остаточне знищення общини. Кількість селян, які закріпили в українських губерніях землю у приватну власність до загальної кількості селян має такий вигляд (у відсотках): Полтавська – 79,1%, Чернігівська – 52% [5, с.32].

Великого значення процесу реформування надавала тогочасна періодична преса України. Під заголовком «Вихід з общини» друкувалися повідомлення земств, губернських присутствій про кількість бажаючих виділитися з общини та закріпити землю у приватну власність. «Повітові з'їзди Полтавського земства затвердили приговор про вихід з общини більше 2 тис. сільських господарств з 11000 десятин землі», «По даним губернського присутствія, по 1 сентября с.г. в губернії за 2380 домохозяевами укріплено 15065 десятин 986 саженив общинної землі [2, 1908. – 4 июля; 24, 1908. – 9 октября].

В цілому ж за 1907-1908 рр. у Полтавській та Чернігівській губерніях середня кількість закріпленої у приватну власність землі була незначною. Телеграфні повідомлення губернаторів дають наступні дані: у Полтавській губернії на 1 листопада 1907 р. було подано 2842 заяви на вихід з общини, а на 1 листопада 1908 р. їх було 4025; у чернігівській губернії відповідно 1931 та 4844. Кількість домогосподарств, які укріпили за собою наділи: у Полтавській губернії на 1 листопада 1908 р. складала 5460 із загальною кількістю землі 39360 десятин, у Чернігівській губернії – 2742 із загальною кількістю землі 18655 десятин [6, ф.442. – оп.707. – од.зб.371. – арк.4, 7, 10].

Таким чином, якщо у Полтавській губернії кількість господарств, що закріпили землю у приватну власність за рік перевищує кількість поданих заяв, то у Чернігівській – навпаки.

Якщо ж вирахувати середню кількість десятин земельного наділу у цих губерніях, то у Полтавській вона складає 7,21 десятину на господарство, а у Чернігівській – 6,8 десятин.

Отже, як бачимо, середній земельний наділ, закріплений у приватну власність селянами у Полтавській та Чернігівській губерніях був трохи більшим за середній прожитковий мінімум (5 десятин). Тому говорити про успішність столипінської реформи у цих губерніях буде перебільшенням. До того ж селянство неоднозначно ставилося до указу від 9 листопада 1906 року.

Найбільше незадоволення селянами викликали: 1) примусовий характер руйнування общини адміністративним керівництвом; 2) примусове виділення на хутори та відруби, коли надавалися найбільш непридатні для сільського господарства землі. У суспільстві взагалі відношення до общини і нового

законодавства було двояким. З одного боку, переваги приватного землеволодіння полягали у вільному продажу землі, можливості її закладати. Ще однією перевагою було те, що хутірське і відрубне господарства давало можливість краще працювати на землі, яка не розділена на багато шматків. З іншого боку, як би не переділялася земля, все одно більше її не ставало. І ще для господарства потрібні були гроші, агрономічна допомога і т.ін. [7, 1908. - 28 апреля, 2 августа].

Для малоземельних селян вихід з общини означав цілковите розорення. Він позбавляв їх можливості користуватися общинними вигонами, водопоями та іншими угіддями, без яких вони не могли довго протриматись на відведеній латці землі, яка складала, як правило, 1-2 десятини. Тому біднота в масі своїй чинила опір руйнуванню общини.

Чому ж община противилася виходу з неї своїх членів? Не завжди в общині було достатньо придатної землі для виділення. Частіше за все общинні землі склалися з різноманітних ділянок – орної землі, сінокосу, болота, а землі, придатної для землекористування в общині після виділення її членів, залишалася мало. Так, в дописі власного кореспондента газети "Рада" зазначалося, що в с.Піски (Лубенського повіту на Полтавщині) вигону, (тобто землі "непеределяемой"), який залишається в общині й надалі, налічувалося 215 десятин, але більшість цієї землі зовсім непридатна була для землекористування: пісок, солончаки, болото та ін. [2, 1907. - 29 серпня].

Пояснення такої протидії малоземельних селян виділенню на хутори дає Гр.К. в статті "Новий закон про "землеустройство" в газеті "Засів". Автор зазначає, що для "убогих малоземельних" господарів ніякої користі з хутірського господарства не має, оскільки вони лишуються громадської толоки [8, 1911. - 23 сентября].

Про селянське невдоволення проведенням землевпорядних робіт свідчать і сучасні дослідники. Так, О.М.Герасимчук вказує, що 1913 р. на засіданні Чернігівської губернської землевпорядної комісії розглядалися скарги селян на постанови повітових землевпорядних комісій про проекти землевпорядкування у с.Нові Івайтенки Мглинського повіту, с.Позняки Остерського повіту, м.Гремяч Новгород-Сіверського повіту та ін. у Чернігівській губернії [9, с.74].

Отже, Чернігівська і Полтавська губернії, хоча і не входили до числа тих, де переважало общинне землеволодіння, активно включилися у перебіг столипінської аграрної реформи. Проте, як і по усіх українських губерніях, досягти бажаних результатів цією реформою царському уряду не вдалося. Основними причинами такої ситуації було те, що, по-перше, аграрна реформа була розрахована на проведення в цілому по Російській імперії і не враховувала особливостей окремих регіонів, в т.ч. й України. Адже навіть у рамках однієї губернії вільних земель для забезпечення селян було замало, та й не усі землі були придатні до сільськогосподарського застосування.

По-друге, реформа не була матеріально забезпеченою. Часто урядова допомога при виділенні на хутори та відрубни зводилася до видання позик лише у виключних умовах – заболоченість ділянки, будова колодязів і т.ін. Зовсім не

враховувалась потреба селян у новому сільськогосподарському реманенті, недостатньою була і агрономічна допомога, оскільки часто бракувало досвідчених спеціалістів.

При запровадженні хутірського господарства відношення урядовців носило схематично-шаблонне та однобічно-догматичне вирішення питання без достатньої уваги до всіх особливостей побутового, географічного, історичного характеру окремих регіонів імперії.

Список використаних джерел та літератури

1. Рубач М.А. Очерки по истории революционных преобразований аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции / М.А.Рубач. - К.: Изд-во Акад. наук УССР, 1957. - 457 с.

2. Рада (Київ).

3. Герасимчук О.М. Особливості землеустрою і динаміка землеволодіння в Чернігівській губернії в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / О.М.Герасимчук // Сіверянський літопис. – 2008. – №1. – с.75-83.

4. Полтавская земская газета (Полтава).

5. Погребинський О. Столипінська реформа на Україні / О.Погребинський. – Б.м.: Пролетар, 1931. – 127,1 с.

6. Центральний Державний Історичний Архів України (ЦДІА) у місті Києві.

7. Почаевские известия (м.Почаїв, Волинська губернія).

8. Засів (Київ).

9. Герасимчук О.М. Ставлення чернігівського селянства до аграрної реформи Столипіна / О.М.Герасимчук // Сіверянський літопис. – 2011. – №1. – с.72-85.

*Антонишин Андрій Павлович, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет*

ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО АПАРАТУ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Поруйновані міста, пограбовані банки, залізниці без вагонів і паровозів, розбиті шляхи, понівечені мости, а разом з тим – ціла зграя знахабнілих, розбещених анархією службовців, які лише погрожували страйками та заворушеннями. Таким жахливим був стан, у якому уряд Української Держави перейняв владу над краєм. Те, що залишилося після чотирьохлітньої війни знищила буря анархії, більшовицького наступу та унерівської зрівнялівки.

Зважаючи на складну ситуацію в країні, Гетьман Павло Скоропадський вже в своєму першому зверненні до народу України пояснював зміну влади необхідністю врятувати національну державність від катастрофи, що насувалася.

Стратегічною метою своєї діяльності Гетьман проголошував створення суверенної і сильної України. На вирішення цього завдання була спрямована